

● **Recensie Marita Mathijzen**

Kwelgeest van de orthodoxen

Betje Wolff tartte strenge christenen en schreef samen met Aagje Deken een van de bestsellers van de 18de eeuw. Over haar radicale ideeën en haar schrijfdrift publiceerde literatuurhistoricus Marita Mathijzen *Een vrije geest*.

Door Geertje Dekkers

Vrouwen die in het 'huwelijksfuijkje' waren gezwommen, zo schreef Betje Wolff in 1787, dienden te stoffen en ander huishoudelijk werk te doen. Niet leuk, maar het hoorde erbij en echtgenotes die het handig aanpakten, waren met een uur per dag klaar. De rest van hun tijd konden ze besteden aan onderhoud van hun verstand, bijvoorbeeld door te lezen.

Dat was een radicaal idee, want Betje was geboren in 1738, toen vrouwen intellectueel niet of nauwelijks serieus werden genomen. Als het over vrouwenrechten ging, was ze haar tijd ver vooruit en ook over religie, democratie en slavernij had ze vernieuwende gedachten. Daarom noemde literatuurhistoricus Marita Mathijzen haar biografie over Betje *Een vrije geest*.

Het boek gaat over Betjes bewogen leven: over haar moeder die ze op haar 13de verloor, over een jonge militair met wie ze rond haar 17de van huis wegliep, over een veel latere vlucht naar Frankrijk en over beklaagenswaardige laatste jaren. Maar de nadruk ligt op haar vernieuwende werken en literaire vriendschappen, inclusief het verbond met haar schrijfpartner Aagje Deken.

Betje, opgegroeid in Vlissingen, maakte naam vanuit de Middenbeemster. Daar belandde ze na haar vrijage met de militair, als echtgenote van de ruim dertig jaar oudere en veel bedaagdere dominee Adrianus Wolff. Ze ging er door haar 'agressieve periode', aldus Mathijzen, met teksten die orthodoxe christenen tot razernij brachten.

In een alternatieve *Geloofsbelijdenis* bijvoorbeeld, verving ze christelijke uitgangspunten over het geloof in de heilige Vader, Zoon en Geest door de vijf positieve krachten van vrijheid, vaderland, verdraagzaamheid, vriendschap en 'het beste' – wat zo iets betekende als 'genieten'. Voor orthodoxen was dat alle perken te buiten en daarom werd Betje bedolven onder woedende pamfletten. 'De vyand is op marsch, en trekt als een leger sprinkhanen op my af', schreef ze daarover. Tegelijkertijd waren er bewonderaars. Want Betjes taalgevoel en schrijfdrift waren buitengewoon en maakten haar beroemd.

Zo stonden de zaken rond 1777, toen dominee Adrianus stierf en Betje kennismakte met Aagje Deken. Met haar zou ze een eenheid worden, in haar werk en de rest van haar leven.

Vanwege de intense band tussen de vrouwen kreeg Mathijzen vaak de vraag of ze een lesbisch stel waren. Wat doet dat ertoe?, antwoordt ze in de biografie, om vervolgens toch serieus op de kwestie in te gaan.

Een aanwijzing komt uit Betjes brieven, waarin ze herhaaldelijk blij gaf van erotische gevoelens voor jon-

gere, getalenteerde vrouwen. Of ze daar ook naar handelde? Ze schreef er niets over. Misschien omdat zelfs zij de kwestie gênant vond. Of misschien omdat er niets gebeurde.

Daarnaast schreef het duo graag over omhelzingen en liefdesverklaringen tussen vrouwen onderling: 'De Vriendschap van twee jonge verdienstelyke menschen van eene Seks, is geheel Zaligheid! Alles loopt schoon, en helder af.' Maar lees daar niet te veel in, waarschuwt Mathijzen, want zo was de taal van de tijd. Vriendschappen werden hartstochtelijk bezongen. Of Betje en haar leeftijdsgenoot Aagje een seksueel stel waren, zal daarom waarschijnlijk een vraag blijven.

Hoe dan ook schreven ze samen de *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*, een briefroman over wees Sara die opgroeit zonder gezonde volwassen sturing. Ze belandt tussen losbollen, wordt bijna verkracht en kiest uiteindelijk voor een verstandig huwelijk met een degelijk type.

Een wat suf einde, denkt de hedendaagse lezer misschien, en in elk geval geen romantisch verhaal. Maar Betje en Aagje waren niet uit op romantiek. In huwelijkse kwesties voerde verstand bij hen een boventoon. Voor hun tijd waren ze vrijzinnig maar ze bleven binnen de kaders van christelijke deugdzaamheid. Niet die van de orthodoxen maar die van Nederlandse christelijke verlichters. Een huwelijk uit verstand was voor hen een uitstekende optie.

Sara Burgerhart werd een hit, maar daarna ging het bergafwaarts met de twee auteurs.

Dat gebeurde vanaf de late jaren 1780, toen democratisch gezinde 'patriotten' uit de Nederlandse Republiek werden verjaagd. Betje en Aagje volgden hen, naar Frankrijk. Ze vertrokken als welgestelde dames, maar gaven hun bezit in beheer bij een onbetrouwbare vriend. Dat kostte hun een kapitaal en toen volgde ook nog de Franse Revolutie. Die maakte financieel verkeer met Holland moeilijk en zo stokten hun inkomsten.

Daardoor keerden de twee na negen jaar berooid terug in het noorden, en daar volgde meer tegenslag. Hun boeken raakten uit de mode en met schrijfwerk konden ze nauwelijks nog verdienen. Bovendien kreeg Betje een uiterst pijnlijke kanker. Het raakt Mathijzen: 'Het is voor de biograaf bijna niet te doen als die aangekomen is bij de laatste drie jaren van Betjes leven', schrijft ze in een atypisch dramatisch deel van het boek, dat elders wat kabbelt.

Op 5 november 1804 was het voorbij. 'De vriendschap deed mij bloedige traanen schrijven', schreef Aagje toen aan een vriend, om vervolgens zelf ziek te worden. Negen dagen later was ook zij dood. Ze werd bij haar vriendin begraven.

NON-FICTIE
Marita Mathijzen
Een vrije geest – Het uitzonderlijke leven van Betje Wolff
Balans;
504 pagina's;
€ 29,99.

Marita Mathijzen publiceerde in 2018 de biografie van Jacob van Lennep.

● **Recensie Oleksandr Myched en Andrej Koerkov**

Schrijven met oorlog

De meeste schrijvers in Oekraïne zijn tegenwoordig **harder op zoek naar wapens** en ander materieel dan naar inspiratie of uitgevers, schrijven Oleksandr Myched en Andrej Koerkov in de boeken die ze desondanks schreven, en die nu zijn vertaald.

Door **Paul Alexander** Illustratie **Claudie de Cleen**

Ze leiden normale levens in Hostomel, een voorstad van Kyiv: ontbijten met eggs benedict in hun favoriete café Monocle, op zondag een wandeling door het bos met hond Lisa en 's avonds 'kookt Olenka iets lekkers: garnalencurry', aldus de Oekraïense schrijver Oleksandr Myched (Kyiv, 1988) in *De taal van oorlog*, zijn boek over het eerste jaar na de grootschalige Russische invasie van Oekraïne.

En dan, op 24 februari 2022, verandert alles. Russische troepen bereiken binnen een dag hun wijk en zaaien er dood en verderf. Myched en zijn vrouw weten te ontkomen voordat de Russen hun appartementencomplex binnenstormen en de bewoners met kalasjnikovs op de knieën dwingen.

'Het is me niet gelukt mijn thuis te beschermen', noert hij in ontsteltenis vier dagen later vanuit Tsjernivtsi in West-Oekraïne, waar ze een heenkomen hebben gevonden. 'Ik vond de juiste woorden niet om mijn ouders over te halen hun nieuwe woning in Boetsja te verlaten. Dus hebben ze de horror van de bezetting en onophoudelijke beschietingen moeten meemaken.' De ouders brengen ruim twee weken in kelders door voor het lukt hen te evacueren.

Wat kan een schrijver die nog nooit een wapen heeft vastgehouden betekenen als het aankomt op het verdedigen van het eigen land? Myched zoekt in zijn boek naarstig naar een antwoord. De taal van literatuur heeft in elk geval afgedaan in deze nieuwe realiteit. Weg is het geloof in 'de mogelijkheid van escapisme naar een verzonnen wereld, nu de enige werkelijkheid van mijn enige leven in de hens staat', schrijft Myched. 'Schrijvers zijn niet op zoek naar inspiratie of uitgevers, maar naar materieel en financiële middelen om de eenheden aan het front te ondersteunen', zo formuleert Andrej Koerkov het.

Het is het lot van een hele generatie Oekraïense schrijvers. In plaats van literatuur te creëren vechten ze aan het front, of ze sluiten zich als vrijwilliger aan bij de territoriale eenheden of ze dienen als oorlogsverslaggever – alles om bij te dragen aan de Oekraïense

oorlogsinspanning. En toch ook publiceren ze boeken over hun ervaringen aan de frontlinie of elders in het land in oorlog.

Twee titels verschenen recentelijk in Nederlandse vertaling – naast het boek van Myched ook *Onze dagelijkse oorlog* van Andrej Koerkov (1961).

Myched beschrijft in *De taal van oorlog* hoe hij zich in Tsjernivtsi aanmeldt bij de strijdkrachten en zich ook tot taak stelt als 'chroniqueur' alles vast te leggen, 'elk vergrijp, elke misdaad van de Russische bezetters. (...) Omdat het allemaal bewijzen zijn voor de tribunalen. Omdat het brokjes zijn van een werkelijkheid die door merg en been gaat.'

Het boek is daarmee een kroniek van woede, pijn en verbijstering – niet altijd makkelijk te verteren, zo recht voor zijn raap als hij het opschrijft: pagina's lange opsommingen van Russische gruweldaden, de effecten van de oorlog op kinderen en de vernietiging die hij bij terugkeer aanschouwt na de verdrijving van de Russen uit de Kyivse voorsteden – in zijn eigen huis en in het Boetsja van zijn ouders.

'De taal van oorlog is rechtlijnig als een bevel dat geen dubbelzinnigheid verdraagt en geen uitleg behoeft', schrijft hij. 'We spreken duidelijker, kortaf, met uitgebende zinnen, om elkaars tijd te sparen en onze gesprekken vol te stoppen met informatie. Geen gejammer. Geen retorische vragen.'

Mijn dagelijkse oorlog is geschreven vanuit een heel andere positie. Koerkov is met zijn 63 jaar niet meer

NON-FICTIE

Oleksandr Myched

De taal van oorlog
 Uit het Oekraïens vertaald
 door Tobias Wals.
 Mazirel Pers;
 272 pagina's;
 € 24,99.

oproepbaar voor het leger en kan gewoon naar het buitenland reizen, in tegenstelling tot mannen tussen de 18 en 60 jaar. Hij vraagt op internationale podia aandacht voor de Oekraïense zaak, zoals op de Veiligheidsconferentie van München of voor de American Academy of Arts and Letters in New York.

Hij zit niet in een loopgraaf, zo houdt hij de lezer voor. Hij zoekt zijn eigen front op. 'Daarom schrijf en denk ik sinds februari vorig jaar over de oorlog, dag in dag uit. Ik omring mezelf met oorlog en laat de gruwelijke ellende binnenkomen.' En: 'De literatuur moet maar tot na de oorlog wachten.'

Zijn verslag van het verloop van de twee eerste oorlogsjaren bestrijkt gebeurtenissen die veelal in het nieuws zijn geweest. Hij weet er wel elke keer weer een eigen invulling en een eigen draai aan te geven en blijft de rasverteller van absurditeiten en tragische levens en laat je alle hoeken van het land in oorlog zien.

Met veel van de verhalen die beide auteurs aanhalen zou je met gemak hele romans kunnen vullen. Myched laat een journalist aan het woord die voor 2014 in Loe-

hansk in een mortuarium werkte en na februari 2022 meehelpt met het identificeren van de gevonden lichamen uit de Oekraïense massagraven.

Maar de tragedie van de oorlog is dat het een oneindig aantal levens verwoest. Het is onmogelijk lang bij de ene tragedie stil te staan, want er moeten zo veel andere tragedies gedocumenteerd worden. 'Het recht moe te worden van schrijven over de oorlog zal ik pas hebben als de oorlog voorbij is en de laatste Russische soldaat het Oekraïense grondgebied heeft verlaten', noteert Koerkov.

Koerkov is Oekraïnes bestverkopende auteur - ironisch omdat hij een etnische Rus is. In tegenstelling tot veel andere schrijvers die eerst in het Russisch schreven maar in

NON-FICTIE

Andrej Koerkov

Onze dagelijkse oorlog
 Uit het Engels vertaald
 door Anne-Marie Vervelde.
 Balans;
 329 pagina's;
 € 24,99.

2014, na de bezetting van de Krim en de oorlog in de Donbas, en zeker vanaf februari 2022 ervoor kozen in het Oekraïens te schrijven, blijft hij in het Russisch schrijven, wat hem niet door iedereen in dank wordt afgenomen.

Maar Koerkov woont bijna zijn gehele leven in Oekraïne en omschrijft zichzelf als een van de variëteiten van de Oekraïense identiteit. 'Ik vorm liever mijn eigen mening dan me achter de meerderheid te scharen. Voor mij is vrijheid - met name die van meningsuiting en creativiteit - belangrijker dan geld en stabiliteit. Ik ben het zelden eens met het beleid van een regering en sta altijd klaar om de kritiek te leveren.' Kortom, allemaal eigenschappen van de ideale Oekraïner, zo sneert hij richting de patriottische critici.

Het is precies die Oekraïense identiteit die al de geschiedenis lang door Rusland onder vuur wordt genomen, benadrukken beide auteurs herhaaldelijk. En telkens weer is de grote buur erop uit de Oekraïense literatuur te vernietigen. Zo verbood in de 19de eeuw de tsaar per decreet publicaties in het Oekraïens. En onder Stalin werd in de jaren dertig al een hele generatie Oekraïense schrijvers uitgeroeid, wat bekendstaat als de Geëxecuteerde Renaissance.

De afgelopen dertig jaar van onafhankelijkheid lieten een opleving zien van Oekraïense literatuur. Oude schrijvers werden herontdekt, nieuwe schrijvers dienden zich aan. Nu vernietigen de Russen opnieuw bibliotheken en schrijvershuizen, verbranden ze boeken in de bezette regio's en hebben er alweer talloze figuren uit het literaire bedrijf het leven gelaten: schrijvers, uitgever, bibliothecarissen.

Koerkov en Myched zien het als hun missie die identiteit en de literatuur te beschermen. Myched heeft inmiddels alweer een nieuw boek gepubliceerd, ditmaal niet met verhalen over de oorlog, maar over Oekraïense schrijverslevens uit het verleden. 'Literatuur redt geen levens, behalve als ze dat wel doet', schrijft hij aan het einde van het boek. Want zijn slotsom na een jaar gruwelijke Russische agressie is dat schrijven voor hem als reddingsboei fungeert.